

SOBRE EL CANVI CO EN QUA EN EL CATALÀ PRE-LITERARI

I

A propòsit del català dialectal *quantra* per *contra*, el professor Coromines fa, en *DCELC*,¹ algunes observacions que podrien ésser resumides així: 1) que el català dialectal *quantra* és propi de Mallorca i Menorca i de les zones muntanyenques Centre-Nord del Principat (escoltat per ell, p. e. a Roda de Vic); 2) que ja és documentat en Francesc d'Oleza, mallorquí (segle XVI); 3) que no té res a veure amb les formes diftongades del cast. ant. i aragonès *cuantra*; i, finalment, 4) que «se trata de una ultracorrección de tipo frecuente (*encuantra* por *encontre* m., en Aguiló; *La Quar*, en el alto Bergadán, como nombre del pueblo que en el s. IX se llamaba *Illa Corre*), propia de los dialectos que reducen *qua*, *gua* a *co*, *go* (*con* QUANDO, *cort* QUARTUM, *gor*da, 'guarda', etc.)».

El mateix estudiós, en un altre lloc,² a propòsit del topònim *Navascort*, diu: «Il y a à Bellver de Cerdagne un petit hameau ou plutôt une grosse ferme, à l'air très ancien, appelée *Lavascort*, avec un o ouvert — pas de rapport par conséquent avec le lat. *c o h o r t e m*, fr. *cour* —; or ce nom, dans un document de vers 1182, on le trouve écrit *Navasquart*;³ il y a déjà un cas de l'hypercorrection moderne de la tendance catalane à changer *ua* en *ò* (*quart* prononcé *còrt*, *quatre* > *còtre*, *guarda* > *gòrda*), car dans un autre document,⁴ plus ancien encore, de l'année 891, on a *Navascot*, où l'on doit d'ailleurs suppléer un *r* devant le *t*.⁵

1. Vol. I, pàg. 890 b, lín. 15-28.

2. J. COROMINES, *La survivance du basque jusqu'au Bas Moyen Age*, «Actes du VI Congrès International de Sciences Onomastiques» (München 1958), I, 105-46, reeditat últimament dins *Estudis de Toponímia Catalana*, I (Barcelona 1965), 111-112.

3. J. MIRET I SANS, *BRABLB*, VII (1913-1914), 164 (facsimil pàg. 169).

4. Publicat per R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Eixalada-Cuixà*, *AMO*, VIII (1954), doc. 63, pàg. 167 (còpia moderna).

5. Millor que suplir una *r*, seria, dit sigui de passada, llegir *r* en lloc de *t*, cosa que paleogràficament és més satisfactòria; altrament, aquesta substitució confirma l'etimologia del topònim que el mateix Coromines defensa en aquest treball.

Amb aquesta nota ens proposem de furnir una sèrie d'exemples de *cp > qua* del període pre-literari del català, per tal de fixar-ne l'antiguitat i l'extensió.

II

contra

Troblem la forma *quantra* en un jurament de fidelitat fet a Ramon IV del Pallars Jussà (1047-1098): el document, que sembla original, és probablement anterior al 1055, data del seu casament amb Valença, perquè el jurament d'homenatge és fet al comte i no pas al comte i a la comtessa, com és costum en aquesta mena de documents:⁶

«de tua onore quod abes ui et adauante per meum consel achaptaras, agutor la ti sere ad tenere et a defendere *q u a n t r a* totos omnes qui te'n tolrán o qui tolre te'n buegan».

Un altre exemple de *quantra* ens el proporciona un document relatiu igualment al comte Ramon IV del Pallars Jussà, però posterior al 1055, car al costat del comte hi és mencionada la comtessa Valença. Com l'anterior, es tracta d'un document llatinitzat molt superficialment. El document ens ha pervingut a través del Llibre dels Feus;⁷ cal advertir que en el mateix document hom troba també la forma *contra*:

«donant ... baglia et [*per de*] Castel Tallat, entrar et ixir et geriar *q u a n t r a* totos homines ... et Raimundus comes teneat ista baglia per fide ... *c o n t r a* totos homines».

III

coll

Amb l'accepció de 'pas o port de muntanya', en documents dels segles IX-XI, són molt freqüents els mots llatins *collis* i *collum*. També és ben documentada en el segle XI la forma catalana *col*. Les variants en *qua-* (*quallum*, *qualo* i *qual*) són força antigues i relativament abundants: Any 1046 (comtat de Barcelona):⁸

6. ACA, Ramon Berenguer I, núm. 179, sense data. Publicat per J. BALARI, *Orígenes Històrics de Catalunya*, (Barcelona 1899), 346. (Sembla original.)

7. Publicat per F. MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior*, I (Barcelona 1945), doc. 81, pàg. 94. (Lliçó comprovada.)

8. ACA, Ramon Berenguer I, núm. 82. (El document sembla original.)

«quindimus tibi sort .i. de terra ... in comitatu Barchinona in Kastrum Vil ad qu a l de Lodger».

Any 1053, document transcrit en els *Libri Antiquitatum* de la Seu de Barcelona (comtat de Barcelona):⁹

«in uilla Rexag ... abent namque terminum predicta omnia a parte orientis in pug de Malanec ... a parte uero circii abent terminum ... in ipso qu a l de Columba».

Any 1074 (comtat d'Ausona):¹⁰

«et est ipsum alaude in comitatum Ausona uel in chastro Talauera ... de parte uero circi in ipso qu a l o de Rrubiolo».

Any 1078 (donació del comte Ermengol d'Urgell a Ramon IV del Pallars Jussà):¹¹

«in comitatu Vrgellensi, et habet affrontaciones ... de meridie in termines de castrum Benaunte uel in qu a l l u m sancti Egidii».

Any 1094 (comtat d'Urgell):¹²

«et est ista hec omnia in comitatum Vrgelli in apendicio de Kastro Francemir uel in Mirarol et afrontant ista hec omnia apud orientis in ipsa Moxa ... et apud occiduo in Kastel Nouo et apud meridie in qu a l de Iouo».

IV

cors

La forma *quars* alterna amb la forma *cors* (de *corpus*), en un document d'Urgell del 1131,¹³ de redacció catalana:

«fedels uos sere de uostros quars et de uostres uides et de uostres membres qui in uostros cors se tenen».

9. Vol. II, núm. 525, fol. 180.

10. ACA, Ramon Berenguer I, núm. 466.

11. ACA, Ramon Berenguer II, núm. 33. Publicat per F. MIQUEL ROSELL, àp. cit., I, núm. 54, pàg. 70). (Original o còpia antiga.)

12. ACA, Ramon Berenguer III, núm. 18.

13. Publicat per P. PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, BF, I (Barcelona 1913), doc. 3, pàg. 12.

V

cot

El mot *cottus*, escrit generalment *cotus*, derivat del franc *kotta, és molt ben documentat en textos de redacció llatina des del segle x. El fet de trobar-se sovint al costat de paraules que fan referència a la roba o a draps de llit fa pensar que es tracta d'una espècie de cobertor o matalàs prim; no és, doncs, o no és sempre, una peça de vestit (com ho és el cat. *cot*). La forma catalana *cot* (*chot*) és també documentada des del principi del segle XI (any 1003).¹⁴ Les formes en *qua-* (*quatus* i *quat*) són també molt antigues i relativament abundants:

Any 992, document transcrit en els *Libri Antiquitatum* de la Seu de Barcelona: ¹⁵

«concessit a Gontelle q u a t o .i. blanco».

Any 1008, document transcrit en el Cartulari de la Seu d'Urgell.¹⁶

«et iussit dare per trentenarios ipsos suos drapos, id est, coopertorio de pallio ... badlengos, capzal et tulias, mapas, feltros, bancales, q u a t o s, camisas, brages».

Any 1066, document transcrit en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès: ¹⁷

«guadengs .iiii. et q u a t .i. et feltre .i. et plumacs .iiii.».

Any 1067, document transcrit en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès: ¹⁸

«concedo ad Arsens q u a t o .i. et guadenga .i.».

Any 1101, document transcrit en el Cartulari de la Seu d'Urgell: ¹⁹

«et dimitto and Sancti Petri uno q u a t o et una guadenga et uno lenzol».

14. Vegeu *GMLC*, s. v. *cottus*, fasc. 6 (en preparació).

15. Arxiu de la Catedral de Barcelona, vol. II, doc. 549, fol. 185.

16. Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, vol. I, núm. 25, fol. 18, col. 2.

17. Publicat per J. RIUS, *Cartulario de «Sant Cugat del Vallès»* (Barcelona 1946), II, núm. 650, pàg. 317. (Les citacions que fem del Cartulari de Sant Cugat han estat verificades sobre el mateix còdex de l'ACA.)

18. *Op. cit.*, II, núm. 656, pàg. 322.

19. Vol. I, núm. 313, fol. 104, col. 1.

VI

LLATÍ MEDIEVAL *cotalus*

Probablement cal incloure també el mot *cotalus*, escrit *quatulus* en dues donacions de l'any 978 relacionades entre elles, que fa un tal *Seniofredus* (núms. 130 i 134 del Cartulari de Sant Cugat del Vallès):²⁰

«ipsos nostros domos ubi nos residemus, cum illorum cingulos, siue cum ipso quadalio, quod Deus ibidem fundavit, et ipsas cigas ... est ec omnia in chomitatum Barchinonensi, in terminio de ciuitate Olerdula».

Un temps després, l'any 986, en el testament del mateix *Seniofredus*, transcrit també en el Cartulari de Sant Cugat,²¹ amb referència al mateix lloc, el mot apareix escrit *chodalo*:²²

«et concedo a Lobeto et a sorore sua ipsa terra ad ipso chodalo usquequo in ipsa ualle».

El mot *cotalus*, probablement amb accent sobre la síl·laba inicial, sembla una variant de *cōtūlus* que continua el català *còdol* (amb *o* oberta).²³ *Cotalus* ha de significar 'roca'.

VII

com

En un diploma original del Pallars del temps de Ramon III, que pot ésser datat entre el 1029 i el 1047, apareix la forma *quamu*.²⁴ El català *com*, encara que procedeix de *quōmodo*, presenta *o* oberta:

«go a uos ende atendere sine lochoro che non uos ende de deman-dare, quamu aci est scriptu».

20. *Op. cit.*, I, 104 i 109.

21. *Op. cit.*, I, núm. 188, pàg. 159.

22. Més tard tenim documentat un lloc, molt prop de Barcelona, anomenat *Còdals*, doc. de l'any 1142, transcrit en els *Libri Antiquitatum* de la Seu de Barcelona, vol. I, doc. 190, fol. 82: «in territorio Barchinona, paulo longe a ciuitate uersus occasum, in loco dicto ad ipsos Chodals ... a circio in alodio Sancti Pauli Campi». Vegeu *GMLC*, s. v. *cotalus*, fasc. 6 (en preparació).

23. Si la interpretació que hem donat del mot *quadalus* és la bona tindriem una prova indirecta que la tendència del català a obrir la *o* tancada en síl·laba inicial tònica (vid. COROMINES, *ER*, III (1952), 207) és un fenomen molt antic, però altres derivats romànics de *cōtulus* suposen *o* oberta (*FEW*, II², 1259 b, s. v. *cōtulus).

24. ACA, Ramon Borrell, núm. 119. Publicat per F. UDINA, *BRABLB*, XVII (1944), 275.

VIII

EN TOPÒNIMS

Ja hem vist que Coromines documentava a l'any 1182 la forma *Navasquart*.

Hi ha també el topònim del Berguedà *La Quar* o *La Quart*. La forma primitiva era *Lacorre*, com demostra la documentació antiga, en la qual a vegades la síl·laba inicial *La* és interpretada com a article i traduïda per un *illa* o *ipsa*: *illa Corre* (any 839, acta de dedicació de l'Església d'Urgell);²⁵ *Lacorre* (any 899, acta de dedicació de Sant Pere de la Portella);²⁶ *ipsa Corre* (en la mateixa acta de dedicació de Sant Pere de la Portella). Però en una donació feta a Sant Pere de la Portella el 1069 apareix ja la forma *Quarr*:²⁷

«in apendicio de ipso castro Portellensi, in locum quem uocant ad ipsa Quarr».

IX

Resumint: els exemples més antics de *cɔ* > *qua* són de l'últim quart del segle X, i esdevenen especialment abundants en la segona meitat del segle XI; pertanyen a Pallars, Urgell-Cerdanya, Berguedà, Ausona i Barcelona.

L'antiguitat de les formes *qua* procedents de *cɔ* i llur relativa abundància, que contrasta amb la quasi total manca d'exemples de l'evolució *qua* > *cɔ*,²⁸ obliguen a reconsiderar si veritablement el fenomen que estudiem es deu a una simple hipercorrecció.

Si examinem els exemples registrats del pas en síl·laba tònica de *cɔ* a *qua*, observem que les consonants que segueixen la *o* oberta són dentals

25. Publicada per P. PUJOL, *BF*, IX, 104, 11.

26. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, VIII (València 1821), apèndix 21, pàgs. 254 i 256.

27. J. VILLANUEVA, *op. cit.*, VIII, apèndix 24, pàg. 264. Sobre l'etimologia vascoide d'aquest topònim vegeu J. COROMINES, *Estudis de Toponímia Catalana*, I, 110-12; Coromines no cita els documents referents a Sant Pere de la Portella, que no fan sinó confirmar la seva teoria.

28. Únicament puc citar una forma *gol* per *qual* en l'acta de dotació de Santa Maria de Mur, any 1069 (ed. J. MIRET, *BRABLB*, VI (1911-1912), 116; facsímil, pàg. 118): «et alia terra ad ipso gol de sancti Fructuosii». Al final del segle XIII són ja ben documentades formes com *coranta*, *cortons*, *gordar*, *gornir*, *gordador*, etc. (vegeu A. SOBERANAS: SANT GREGORI, *Diàlegs*, II (Barcelona 1968) 178). El *DCVB* recull algunes formes medievals, com *cohern* (*quadern*) del 1370, *cotre* (*quatre*) del 1436, etc.

(*cot*, *còdal*, *contra*), alveolars (*cors*, i els topònims *Lacorr(e)* i *Navascor*) o palatals (*coll*). Això potser ens permetria de parlar, no pas d'una diftongació en el sentit que normalment donem a aquest terme quan parlem del castellà o del francès, sinó més aviat d'una fragmentació de la *o* oberta, atreta, d'una banda, per la velar *k*, i, de l'altra, per consonants d'articulació pròxima a la zona de la *a* (palatal).²⁹ En el cas de *com* la nasalitat de la *m* podria haver provocat la diftongació.

Aquesta explicació em sembla que podria ésser acceptada sense dificultats, si no existia el fenomen invers, o sia *qua* > *cɔ* o bé *gua* > *gɔ*.³⁰ Quan es donen dos processos fonètics inversos, hom tendeix d'una manera natural a considerar l'un d'ells com un fenomen d'hipercorrecció respecte a l'altre. Però això no cal que sigui necessàriament així, sobretot en tractar-se d'un procés d'un caràcter inestable i en certa manera comparable al de les assimilacions i dissimilacions. Altrament, no és possible de donar tampoc, per ara, dels dos fenòmens inversos (*cɔ* > *qua* i *qua* > *cɔ*) una cronologia tal que ens assegurí que són absolutament coetanis i nascuts al mateix lloc.

Ací l'única conclusió que podem treure és que, en el català pre-literari, el procés *cɔ* > *qua*, tant si és degut a una simple hipercorrecció com si és independent, és bastant més abundant que no havíem cregut fins ara.

MONTSERRAT ARNAN

Barcelona.

29. M. SANCHIS GUARNER, *Noticias del habla de Aguaviva de Aragón, RFE*, XXXIII (1949), 20-29, registra un fenomen semblant: diftongació d'una *e* tònica oberta condicionada pel contorn fònic: *mjal* (mel), *pjau* (peu), *tjandre* (tendre), etc.

30. Vegeu la nota 28.